

הקאסטה הרפובליקנית במדינה הלא-ערבית*

איין לוסטיק

המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת פנסילבניה

ב-1992 מתח יואב פלד ביקורת חשובה על עבודות המחקר בתחום יחסי ערבים-יהודים בישראל.¹ הוא ציין כי עבודות דוגמת אלה של סמי סמוחה, ברוך קימרלינג, אריק כהן ואיין לוסטיק מרדדות את מורכבותה של התרבות הפוליטית הישראלית לכדי סתירה או מתח יחידים, בין ליברליזם (ישראל כמדינת כל אזרחיה) לבין ציונות מדינית (ישראל כמדינה יהודית). פלד טען כי פועל כאן עיקרון שלישי – רפובליקניזם – נורמה המכתיבה השתתפות בתרומה לטובת הכלל ובקבלת הכרה בתרומה שכזו. פלד טען שלפי העיקרון "האזרחי", הישראלים הערבים נהנים מזכויות חברות ליברליות משמעותיות והם יכולים להשתמש בהן כדי להיאבק נגד האפליה הגלויה הקשורה בנורמה של ישראל כמדינה יהודית (אתנית). ואולם, "האתנו-רפובליקניזם" בישראל יצר "תקרת זכוכית", שאזרחים ערבים אינם יכולים להגביה מעליה. מגבלה זו על המעמד שערבים יכולים להשיג בחברה הישראלית קשורה לכך שכערבים, ולא-יהודים, לא זו בלבד שהם מודרים מן הגישה למקורות חומריים מסוימים באמצעות תקנות ונוהגים מפלים, אלא שהם גם מודרים מן הסיפוק וההכרה שגוררת תרומה לטובת הכלל. הניתוח של פלד נועד לפרש את המצוקה הפוליטית של אזרחיה הערבים של ישראל. ואולם, לקטגוריה הרפובליקנית, שהוא מראה כי היתה יסוד מכריע בהתפתחות הפוליטית הציונית והישראלית, יש משמעות רבה אף יותר מזו שהציג. פלד רומז על קיומה של מערכת "קאסטות" בישראל, הנקבעת על פי מידת היכולת של קבוצות שונות לתרום לקהילה הפוליטית ולקבל הכרה על כך. ניתן להשתמש בניתוח שלו כדי לבחון את שאלת שילובם ומעמדם של לא-יהודים, שהם גם לא-ערבים בחברה הישראלית; ניתוח שנעשה לא על פי העיקרון האתני, אלא על פי העיקרון הרפובליקני (הבוחר את מעמדה של קבוצה על פי תרומתה לחברה, למשל השירות בצבא, וההכרה שהיא זוכה לה בשל כך). רעיון הקאסטות כמערכת ריבוד שבה מעמדן של קבוצות נבחן על פי כבוד מעמדי, הערכה בעיני הקהילה וכללים של טוהר מידות, כאשר מי שלא נהנה מכל אלה נתפס כנטע זר – אינו חדש כלל בחיים הפוליטיים היהודיים. כאשר היהודים שבו מגלות בבל בהנהגת עזרא ונחמיה, "כל הקהל", דהיינו "העולים משבי הגולה", כלל לא סתם "יהודים" או את

* דיון בעקבות מאמרה של יפעת וייס, שלעיל.

¹ Peled, Yoav, 1992. "Ethnic Democracy and the Legal Construction of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State," *American Political Science Review* 86: 432-443.

"בני ישראל", אלא רשימה ארוכה של סוגי חברים בקהילה. "הקאסטות" ההן כללו: בני ישראל רגילים; כוהנים; לויים; צאצאיהם של לא-יהודים מארץ-ישראל (כגון הגבעונים) ששירתו את הלויים; צאצאי לא-יהודים ילידי ארץ-ישראל, שהיו עבדי המלך שלמה ובני בית המקדש; מי ששושלת בית אבותיהם לא היתה ברורה ומי שכוהנותם הוגדרה כפגומה ולכן נפסלו מליטול חלק בטקסי הכוהנים (עזרא ב, נחמיה ז, 63–64).

במאמרי מ-1999 על ההגירה ההמונית של לא-יהודים לישראל ניסיתי להסביר מדוע עולים כה רבים מברית המועצות לשעבר היו ועודם לא-יהודים, מדוע סביר שמספרם יעלה וכיצד השתלשלות אירועים חסרת תקדים זו יוצרת מציאות שבה ישראל אינה יותר "מדינה יהודית" אלא "מדינה לא-ערבית".² במאמרה המרתק על חוסר הלימותן של קטגוריות ציוניות, אתניות או דתיות מקובלות להבנת מבנהו והשפעתו של חוק השבות, ממשיכה יפעת וייס את הניתוח הזה של התהוותה ופעולתה של מערכת קאסטות במדינת ישראל, שבה המרחק בין הקאסטות היהודית והערבית גדול מאוד אך המרחק בין הקאסטות היהודית והלא-יהודית שגם אינה ערבית קטן מאוד.

התגבשותה והתרחבותה של מערכת קאסטות זו, שהיא כמובן מסועפת וכוללת הרבה יותר מאשר רק יהודים, ערבים וגויים לא-ערבים,³ קשורות למאמצים הנואשים לגייס משאבי אנוש נגד האיום הערבי-פלסטיני ולאפשרות, שאין להימלט ממנה, של יצירת דרגות בהענקת "אזרחות רפובליקנית". אני התרכזתי בביטוי הדרמטי ביותר של תופעה זו וטענתי שהעלייה ההמונית של לא-יהודים מברית המועצות לשעבר התאפשרה בגין התיקון בחוק השבות מ-1970 והתמוטטותה של ברית המועצות. וייס מתמקדת בדיונים על חוק השבות ובתיקון מ-1970. עיסוקה בו מתרכז בעיקר בנוסחאות שהתקבלו כדי להדיר ערבים מן הזכאות למעמד של עולים, בניגוד לנוהג לאפשר התאזרחות קלה לבני זוג לא-יהודים שאינם ערבים, לא דרך חוק השבות, אלא דרך החלה נדיבה של חוקי האזרחות.

טיפול של וייס שופך אור גם על הלוגיקות ונקודות המבט הפוליטיות (בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20) שהניכו את חוק השבות ואת התיקון לו ב-1970. הוא עוזר לנו להבין את המשמעות המלאה של אותו תיקון בחוק, בעיקר הודות לתשומת לב לחשיבותם הבסיסית של הרקע והאוריינטציה המזרח-אירופיים של האליטה המייסדת של מדינת ישראל. אוריינטציה זו באה לביטוי בדרכם לחלק מיעוטים אתניים לקטגוריות של מיעוטים מסוכנים או אויבים (בין אם אזרחים ובין אם לאו) לעומת מיעוטים שנתפסים כבעלי ברית או כידידותיים. בעזרת הקטגוריות של פלד ניתן לומר שטבעי היה למייסדיה של ישראל

Lustick, Ian S., 1999. "Israel as a Non-Arab State: The Political Implication of Mass Immigration of Non-Jews," *Middle East Journal* 53 (3) (Summer): 417–433 ²

חישובו על היחסים בין הקאסטות או המעמדות השונים, למשל, בקרב יוצאי צבא אשכנזים, אשכנזים שאינם יוצאי צבא (חרדים), יוצאי צבא ספרדים, ספרדים שאינם יוצאי צבא, אזרחים ערבים, ערבים פלסטינים תושבי מזרח ירושלים, עובדים זרים, עובדים ערבים מן השטחים, פלסטינים תושבי השטחים וכו'. ³

— שלנגד עיניהם עמדו התבניות, התקדימים, ההיסטוריה והקטגוריות של מזרח אירופה — לראות את הערבים הפלסטינים של ישראל כלא־זכאים להשתתף בחיים הפוליטיים של ישראל במישור הרפובליקני, ואילו את האזרחים הלא־יהודים האחרים כזמנים להיות בעלי ברית בקביעת גורלה של הקהילה הפוליטית, גם אם לא כבעלי אתניות משותפת.

מאז פרסום מאמרי, התנהל בישראל דיון ציבורי נרחב מאוד בנוגע לשאלת האוכלוסייה הגויית הלא־ערבית הגדלה ומתרחבת בישראל. מכל מקום, לא שיניתי את עמדתי באשר לאופייה של המדינה בישראל. אני טענתי, שלנוכח הנסיבות הפוליטיות, מן הנמנע שיעשו בחוק השבות או בתחומים אחרים (כגון כללי הגיור) שינויים שיחוללו תמורה יסודית בנתיב שישראל הולכת בו (שלא במתכוון), נתיב המוביל להפיכתה ל"מדינה לא־ערבית". ואכן, יש ראיות חותכות להאצת המגמה הזו. דו"ח שהוציא צה"ל בעת האחרונה מראה כי 70 אחוז מן המגויסים שהגיעו מברית המועצות לשעבר אינם יהודים. השנתון הסטטיסטי לישראל, שתמיד סידר את טבלאותיו לפי "יהודים" לעומת "לא־יהודים" או "יהודים" לעומת "ערבים, דרוזים ואחרים", שינה כעת את הגדרותיו, כך שיתאים לעובדות המשתנות בקטגוריות הפוליטיות הדומיננטיות בישראל. הסיכום מציג כעת סטטיסטיקה על קבוצות אוכלוסייה המתוארות כ"ערבים" וכ"יהודים ואחרים" ובכך הוא מודה שאף על פי שבישראל אפשר לדעת מיהו ערבי, אין צורך לדעת, או אי־אפשר לדעת, ואולי גם אין זה משנה, מיהו יהודי, כל עוד אותו אדם אינו ערבי.

במישור הפוליטי אנו רואים היפוך דרמטי. ביטאון המתנחלים, נקודה, פרסם באחרונה מאמר אפוקליפטי על הבעיה הדמוגרפית, פרי עטו של עורך הביטאון לשעבר, ישראל הראל.⁴ בעבר, המעיטו המתנחלים ואנשי הימין כחשיבותה של הבעיה הדמוגרפית או התעלמו ממנה כליל. במאמר זה, לעומת זאת, מצלצלים פעמוני האזעקה בפראות. אומדנים סטטיסטיים מצביעים על רוב ערבי בארץ לקראת שנת 2025. תחזיות אלה, ויש לכך חשיבות, משוות בין האוכלוסייה היהודית הצפויה לבין זו הערבית, מבלי שיבחינו כלל, בתוך הקטגוריה "יהודים", בין "יהודים" לבין "לא־ערבים לא־יהודים" — אף על פי שהתחזיות היו נראות שונות מאוד אילו נעשתה הבחנה שכזו. בדומה לכך, ראש הממשלה אריאל שרון אמר שאין הוא רב והוא מעוניין רק במשמעות הגלומה בחוק השבות של המילה "יהודי". בהסתמך על הגדרה זו, שכמובן אינה מתייחסת לשאלת מיהו יהודי, אלא רק לשאלה מי זכאי להגר לישראל כאזרח, מביטח שרון שיש מיליון מהגרים זכאים נוספים בברית המועצות לשעבר וכן, שאם ישראל תצליח למשוך אותם, הדבר, "כמובן, ישנה הכל כאלו בישראל, מן הכלכלה שלנו ועד לביטחון ועד לסיכוי לשלום".⁵

הראל ושרון, אם כן, אינם מתעניינים בהבחנה בין החלקים היהודי והגויי של הקהילה הרפובליקנית בישראל ואולם, פייסל חוסייני דווקא כן התעניין בשאלה זו. בראיון מפברואר

⁴ הראל, ישראל, 2001. "מי יילחם באפוקליפסה דמוגרפית?", נקודה 241 (אפריל): 26–30.
⁵ קטעים מדברים שאמר ראש ממשלת ישראל, אריאל שרון (שורר מירושלים באמצעות לוויין) לכנס השנתי של הנהגת הליגה נגד השמצה שנערך בווינגטון ב־30 באפריל 2001.

2001, נימק חוסייני את האופטימיות שלו לגבי העניין הפלסטיני על רקע דמוגרפי, במילים הבאות: "אנחנו כעת 4 מיליון פלסטינים בין הנהר לים, לעומת 4.7 מיליון לא-פלסטינים. אני לא אומר יהודים כי יש רוסים שהם לא יהודים... אם הישראלים יתעקשו על המדיניות הנוכחית שלהם... במוקדם או במאוחר הם יצטרכו לחפש נלסון מנדלה פלסטיני. לכן אני אומר להם במלוא הביטחון: לא אתם נותנים לנו את האפשרות למדינה, כפי שאתם חושבים, אלא אנחנו הם שנותנים לכם את האפשרות למדינה ישראלית שתחיה עד סוף המאה הזו".⁶ מן הדברים האלה לבדם נראה, שלדידם של הראל ושרון, ישראל חייבת להפסיק להיות מדינה "יהודית" ולהפוך תחת זאת למדינה "לא-ערבית" כדי להתקיים. בה בשעה, חוסייני סבר, שישראל אינה מסוגלת באמת לשלב לא-יהודים באתוס הרפובליקני שלה, ולכן, היא אינה מסוגלת להפוך למדינה "הלא-ערבית" שהראל ושרון שואפים אליה. אם כל שביכולתם של הציונים לעשות עתה הוא לדבר על ישראל כעל מדינה "לא-ערבית", כמה אירוני שדווקא הערבים הפלסטינים מופקדים על עידוד האמונה בארץ כ"מדינה יהודית".

⁶ ראיון עם פייסל חוסייני שערכה ג'יהאן חוסייני בקהיר, א־שרק אל־איוסט, 1 בפברואר, 2001, עמ' 2, תורגם לעברית על פי התרגום לאנגלית של שירות השידור והמידע לזרים (Foreign Broadcast and Information Service).